

جامع احادیث الشیعة فی احکام الشریعة

قانون اساسی مشروطیت شخصاً به مجلس شورای ملی برود و در حمایت از مشروطیت سوگند یاد کند، با عضویت او موافقت کرد (آدمیت، ص ۲۷۸).

محمدعلی شاه پس از پذیرفتن این شروط و تأیید قانون اساسی (آبراهامیان، ص ۹۱)، در آخر رمضان ۱۳۲۵، طی مراسم خاصی به عضویت جامع آدمیت در آمد (آدمیت، ص ۲۸۱-۲۸۲) و جامع آدمیت نیز تمام اعضای خود را ملزم کرد که از شاه قاجار حمایت کنند (رائین، ج ۱، ص ۶۷۳). پیوستن محمدعلی شاه به جامع آدمیت، واکنشهای متفاوتی برانگیخت. عده‌ای از درباریان با آن مخالف بودند و می‌کوشیدند شاه را از جامع آدمیت دور نگه دارند، برخی آن را نشانه ناچاری شاه در همراهی با مشروطه می‌دانستند و گروهی از انقلابیون تندرو، به خصوص انجمن آذربایجان، آن را نشانه گرایش جامع آدمیت به دربار قلمداد می‌کردند (آدمیت، ص ۲۸۵-۲۸۶).

گرویدن شاه و بسیاری از بزرگان ایران به جامع آدمیت، موفقیت بزرگی به شمار می‌آمد و میرزا ملکم‌خان آن را مؤثرترین عامل ترویج حکومت ملی و اصلاحات مدنی و اجتماعی می‌دانست که خود موفق به اجرای آن نشده و میرزا عباسقلی خان آن را تحقق بخشیده بود (همان، ص ۲۸۴). عباسقلی خان که می‌دید حاصل سالها تلاش او در ایران به ثمر رسیده است، برای دیدار با میرزا ملکم‌خان که در آن زمان سفیر ایران در ایتالیا بود و صحبت درباره سیاستگذاری آینده جامع آدمیت و همچنین رساندن نامه شاه به او، در ذیقعدة ۱۳۲۵ راهی ایتالیا شد (رائین، ج ۱، ص ۶۵۵-۶۵۶؛ الگار، ۱۳۶۹، ص ۲۶۷) و قبل از سفر دستورهای لازم را برای اداره جلسات جامع آدمیت در غیاب خود بیان کرد (آدمیت، ص ۳۰۰-۳۰۲) اما به عللی مجبور شد از میانه راه در رشت به تهران برگردد، از جمله این عوامل این خبر نسبتاً موثق بود که انقلابیون تندرو و مجاهدین قفقاز تصمیم دارند هر جا در مسیر سفر به او دسترسی پیدا کنند، وی را به قتل برسانند. مخالفان نیز شایع کرده بودند که وی مبلغ هنگفتی از انجمن برداشته و به قصد خوشگذرانی راهی فرنگ شده است. عامل دیگر، خبر ایجاد انشعاب در جامع آدمیت و جدا شدن انجمن حقوق از آن بود. بر اساس اسناد به جا مانده، علت این کار ریاست‌طلبی میرزا علی‌خان انتظام‌الحکماء، رئیس انجمن حقوق، بود که انتظار داشت عباسقلی خان وی را جانشین خود کند (همان، ص ۳۰۳-۳۰۶، ۳۰۹).

عباسقلی خان، پس از بازگشت، قصد شروع مجدد فعالیتها و سامان دادن به امور جامع آدمیت را داشت (رائین، ج ۱، ص ۶۵۸) ولی با به توپ بسته شدن مجلس شورای ملی در ۲۳ جمادی‌الاولی ۱۳۲۶ به دستور محمدعلی شاه، ناکام ماند. در دوره استبداد صغیر با آنکه بیشتر مشروطه‌خواهان

متحمل آسیبهایی فراوانی شدند، اعضای جامع آدمیت به‌رغم داعیه مشروطه‌خواهی از هرگزندی مصون ماندند (شاه‌آبادی، ج ۱، ص ۱۷۲) و ارتباط جامع آدمیت با محمدعلی شاه، که بر خلاف همه پیمانهایش مجلس شورای ملی را به توپ بسته بود، موجب شد بسیاری از اعضای جامع آدمیت، بعدها به اولین لژ رسمی فراماسونری ایران، یعنی لژ بیداری ایران، بپیوندند (همان، ج ۱، ص ۱۷۸). عباسقلی خان نیز تا پایان عمر (۱۳۱۸ش) در انزوا به سر برد (کثرانی، ص ۹۵).

منابع: فریدون آدمیت، *فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت*، تهران ۱۳۲۰ ش؛ حامد لگار، *درآمدی بر تاریخ فراماسونری در ایران*، ترجمه یعقوب آژند، تهران ۱۳۶۰ ش؛ همو، *میرزا ملکم‌خان: پژوهشی در باب تجدخواهی ایرانیان*، ترجمه متن: جهانگیر عظیمی، ترجمه حواشی: مجید تفرشی، تهران ۱۳۶۹ ش؛ عبدالهادی حائری، *تاریخ جنبشها و تکانیهای فراماسونگری در کشورهای اسلامی*، مشهد ۱۳۶۸ ش؛ اسماعیل رائین، *فراموشخانه و فراماسونری در ایران*، تهران ۱۳۷۸ ش؛ محمدعلی سلطانی، *احزاب سیاسی و انجمن‌های سری در کرمانشاه: از فراموش‌خانه تا خانه سیاه*، تهران ۱۳۷۸ ش؛ حمیدرضا شاه‌آبادی، *تاریخ آغازین فراماسونری در ایران: بر اساس اسناد منتشر نشده*، ج ۱، تهران ۱۳۷۸ ش؛ محمود عرفان، «فراماسونها»، یغما، سال ۲، ش ۱۱ (بهمن ۱۳۲۸)؛ محمود کثرانی، *فراماسونری در ایران: از آغاز تا تشکیل لژ بیداری ایران*، تهران ۱۳۵۵ ش؛ محمدین علی ناظم‌الاسلام کرمانی، *تاریخ بیداری ایرانیان*، چاپ علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، تهران ۱۳۶۲ ش؛ امیرنجات، *جمعیت‌های سری و فراماسونری*، میشکان [؟] ۱۳۶۲ ش؛ کمال هدایت، «قاتل حقیقی امین‌السلطان»، یادگار، سال ۳، ش ۶ و ۷ (بهمن و اسفند ۱۳۲۵)؛ مهدیقلی هدایت، *خاطرات و خطرات*، تهران ۱۳۶۳ ش؛ همو، «قاتل حقیقی میرزا علی اصغرخان آتابک»، یادگار، سال ۳، ش ۴ (آذر ۱۳۲۵).

Ervand Abrahamian, *Iran between two revolutions*, Princeton, N.J. 1983.

/ حسین زرینی /

جامع احادیث الشیعة فی احکام الشریعة

کتابی جامع شامل احادیث فقهی، به عربی، اثر اسماعیل معزی ملایری که با پیشنهاد و نظارت آیت‌الله حاج آقا حسین بروجرودی^۵ (متوفی ۱۳۴۰ ش) تألیف شد.

آیت‌الله بروجرودی که بر اهمیت علم رجال و شناخت اسناد و جایگاه آن در استنباط فقهی تأکید می‌کرد (فاضل لنکرانی، ص ۱۴۵؛ سبحانی، ص ۱۷۷)، کتاب وسائل‌الشیعة (اثر محمدبن حسن حرّعاملی، متوفی ۱۱۰۴) را که احادیث فقهی را به ترتیب ابواب فقهی در بر دارد - بسیار ارج می‌نهاد، ولی اصرار داشت که این کتاب به سبب برخی اشکالات و

برخی ویژگیهای جامع احادیث الشیعة عبارت‌اند از:
(۱) تقطیع نشدن روایات، مگر در برخی احادیث طولانی مانند وصیت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به امام علی علیه‌السلام و حدیث اربعه‌ا. هر حدیث با سند و متن کامل فقط در یک‌جا و در مناسب‌ترین باب ذکر شده و در صورت مرتبط بودن حدیث با چندین باب، در آن ابواب به این حدیث اشاره شده است.

(۲) گردآوری همه روایات یک فرع فقهی در کنار هم. در صورتی که بخشی از احادیث ابواب دیگر بر موضوع یک باب دلالت می‌کرده، آن بخش از حدیث یا مفاد آن، با تعیین شماره باب و حدیث در ذیل باب آمده است.

(۳) تلفیق اسناد و متون، یعنی در صورت اشتراک سند حدیث با حدیث پیشین، بخشهای مشترک سند، تکرار نشده و با عبارت «بهذا الاسناد» مشخص شده است. از این‌رو، با وجود تکرار نشدن اسناد، قسمتهای مشترک و غیرمشترک آنها کاملاً معلوم است. در صورت اختلاف داشتن کامل دو حدیث در سند و یکسان بودن متن آنها از نظر لفظ و معنا، حدیث اول به صورت کامل نقل شده و پس از آوردن سند حدیث دوم، عبارت «ذکر مثله» و در صورت اختلاف متن در لفظ، و نه معنا، «ذکر نحوه» آمده است. در صورت اختلاف احادیث در لفظ و معنا، همگی جداگانه و به صورت کامل آورده شده‌اند. این ویژگی کتاب، امکان مقایسه احادیث را از نظر موارد اشتراک و اختلاف سند و متن، فراهم ساخته و به علاوه، از حجیم شدن کتاب جلوگیری کرده است.

(۴) ذکر شدن آیات مربوط به موضوع هر باب در ابتدای باب به ترتیب قرآنی.

(۵) علاوه بر رعایت شدن نظم و ترتیب مناسب در باب‌بندی کتاب، روایات هر باب نیز با نظم خاصی رتبه‌بندی و نقل شده‌اند؛ ابتدا احادیثی که برطبق مضمون آنها فتوا داده شده و سپس احادیث معارض آورده شده و روایات عام پیش از روایات خاص و روایات مطلق پیش از روایات مقید آمده است. همچنین احادیث هر باب، تا حد امکان از نظر مضمون و اشتراک راوی و اتحاد سند و متن دسته‌بندی شده است.

(۶) نقل شدن توضیحات مهمی که در کتابهای جامع حدیثی شیعه در ذیل برخی احادیث آمده و به فهم آنها کمک می‌کند. بیشترین نقلها از شیخ طوسی و عمدتاً درباره حل تعارض ظاهری احادیث است.

(۷) جدا شدن روایات سنن، آداب و ادعیه از احادیث مربوط به احکام فقهی و آوردن آنها در مجلدی جداگانه.

(۸) شماره‌گذاری ابواب و احادیث. هر حدیث دو شماره دارد: شماره مسلسل و شماره مخصوص به آن در ضمن باب. در

کاستیها نیازمند تنقیح و تکمیل است (استادی، ص ۲۹۵-۲۹۶؛ معزی ملایری، ج ۱، مقدمه محمدحسن بروجردی، ص ۹).
برخی از این کاستیها از دیدگاه او عبارت بودند از: (۱) تقطیع و پاره‌پاره شدن احادیث که موجب شده یک حدیث به شکل چند پاره حدیث در چندین باب گوناگون بیاید، از این‌رو مجتهد در مقام استنباط فقهی به درستی نمی‌تواند متوجه فضای صدور حدیث و قرائن موجود در متن آن شود. از سوی دیگر، تقطیع سبب تکرار اسناد احادیث و زیاد شدن ابواب کتاب و در نتیجه پر حجم شدن کتاب شده، تا آنجا که گفته‌اند نزدیک به یک سوم احادیث آن تکراری است (بروجردی، مقدمه واعظزاده خراسانی، ص ۴۲؛ استادی، ص ۲۹۵-۲۹۷؛ واعظزاده خراسانی، ۱۳۷۰ ش، ص ۲۱۶؛ ۲) ذکر نشدن آیات مربوط به احکام در ابتدای ابواب؛ (۳) در آمیختن احادیث آداب و سنن با احادیث احکام فقهی؛ (۴) نقل نکردن دقیق برخی احادیث از کتب اربعه (کافی، کتاب من لایحضره الفقیه، تهذیب الاحکام، الاستبصار)، به طوری که گاه معنای احادیث منقول با احادیث اصلی تفاوت دارد؛ (۵) صاحب وسائل در ارجاع خواننده به دیگر احادیث هم مضمون، تعبیری مبهم مانند «تقدم» یا «بآنی» به کار برده و نشانی حدیث مورد اشاره را دقیقاً معلوم نکرده است؛ (۶) گاه همه احادیث یک موضوع ذکر نشده و برعکس، احادیث غیرمرتبط نقل شده است (معزی ملایری، همان مقدمه، ص ۹-۱۰).

این واقعیتهای آیت‌الله بروجردی را بر آن داشت تا طرح اثری حدیثی را پیشنهاد کند که در بر دارنده تمامی احادیث فقهی و دارای باب‌بندی مناسب و بدون تکرار و تقطیع باشد. با استقبال شاگردان ایشان از این طرح، اجرای آن به اهتمام شماری از آنان و با اشراف و نظارت مستمر خود او آغاز شد (همان مقدمه، ص ۱۰-۱۱؛ استادی، ص ۲۹۷-۲۹۸؛ علوی، ص ۳۲۲). در جریان تألیف کتاب، بسیاری از افراد گروه از ادامه همکاری باز ایستادند و در نهایت، کار تألیف و باب‌بندی و چاپ کتاب را اسماعیل معزی ملایری به انجام رساند. در مقدمه فرزند آیت‌الله بروجردی بر نخستین جلد کتاب (ص ۱۰)، اسماعیل معزی و شیخ علی پناه اشتیاردی، دو تن از افراد فعال در این باره معرفی شده‌اند.

به گفته برخی مؤلفان (برای نمونه ۷ واعظزاده خراسانی، ۱۳۷۰ ش، ص ۲۰۹-۲۱۰)، در ابتدا قرار بود که این کتاب، تنها ناظر به احادیث کتاب وسائل الشیعه باشد و با نام تهذیب الوسائل منتشر شود اما در ادامه کار تصمیم گرفته شد که کتاب، شامل تمام احادیث فقهی شیعه باشد؛ از این‌رو، احادیث مستدرک الوسائل محدث نوری نیز بدان افزوده شد. نام کتاب را آیت‌الله بروجردی خود برگزید (بروجردی، مقدمه واعظزاده خراسانی، ص ۴۳).

الجامع الاحكام القرآن

ابتدای هر حدیث نیز نام کتاب و نشانی دقیق حدیث ذکر شده است. نام کتب اربعه، وسائل الشیعه و مستدرک الوسائل (به سبب کثرت نقل از آنها) با رمز، و اسامی دیگر منابع حدیثی، با نام مشهور آنها آمده است. ویژگیهای چاپ مآخذ هم در مقدمه کتاب بیان شده است.

۹) تمامی احادیث منقول از کتب اربعه، از مصادر اصلی خود نقل و مکرراً با نسخ خطی معتبر مقابله شده‌اند (ع معزی ملایری، ج ۱، مقدمه، ص ۱۳-۲۴).

گفته شده است که آیت‌الله بروجردی، که آگاهی از احادیث اهل سنت را در فهم معانی روایات و احادیث شیعی مؤثر می‌دانست، در ابتدا بر این نظر بود که در ذیل هر باب کتاب، روایات اهل سنت هم آورده شود اما بعدها از این کار منصرف شد (بروجردی، مقدمه واعظزاده خراسانی، ص ۴۵؛ واعظزاده خراسانی، ۱۳۷۰ ش، ص ۲۰۸-۲۰۹).

آیت‌الله بروجردی از تألیف کتاب، بسیار خرسند بود و آن را ثمره عمر خویش می‌دانست (ع معزی ملایری، ج ۱، مقدمه محمدحسن بروجردی، ص ۱۱). چاپ کتاب در زمان حیات ایشان آغاز شد و نخستین جلد (شامل ابواب مقدمات و مبحث طهارت) در ۱۲۸۰، چند روز پس از وفات ایشان، در قطع رحلی منتشر گردید (مشار، ستون ۲۳۹). در ابتدای کتاب، بابی مقدماتی گشوده شده که در بر دارنده برخی مباحث مهم اصولی است، مانند حجیت عقل، حجیت ظاهر قرآن و سنت پیامبر اکرم، و مشروط بودن تکلیف به عقل و بلوغ از دیدگاه احادیث. تألیف مقدمه کتاب را آیت‌الله بروجردی خود آغاز کرد و پس از وفات او، فرزندش سید محمدحسن، آن را تکمیل نمود. جلد دوم کتاب در همان قطع و شامل ابوابی از مباحث نماز در ۱۳۸۵ چاپ شد. چاپ کامل کتاب در قطع وزیری، در ۱۳۹۹ با توصیه و حمایت مالی آیت‌الله خونی در قم آغاز شد و در ۱۴۱۵ در ۲۶ جلد به پایان رسید. در ابتدای مجلدات کتاب تا جلد بیستم، دستخط تشویق‌آمیز آیت‌الله خونی دیده می‌شود. چاپ مجلدات پایانی کتاب نیز از حمایت آیات، سیدمحمدرضا گلپایگانی و سیدعلی سیستانی، برخوردار شد.

آخرین چاپ جامع احادیث‌الشیعه، با اضافات و اصلاحاتی بر چاپ پیشین، در ۱۳۷۱ ش آغاز شد و در ۱۳۸۳ ش در ۳۱ جلد به پایان رسید. مهم‌ترین ویژگیهای این چاپ، بنابر آنچه در مقدمه آن آمده، عبارت است از: افزودن حدود هزار حدیث که در وسائل الشیعه و مستدرک‌الوسائل نیامده است، ذکر معانی لغات، آوردن تعلیق و توضیح درباره برخی احادیث، تبدیل شماره صفحات منابع حدیثی به چاپهای جدیدتر آنها و تصحیح اشتباهات چاپ اول (درباره کتاب ع واعظزاده خراسانی، ۱۳۷۹ ش، ص ۱۸۲-۱۸۶).

منابع: رضا استادی، آثار و تألیفات آیت‌الله بروجردی، حوزه، سال ۸، ش ۱ و ۲ (فروردین - تیر ۱۳۷۰)؛ حسین بروجردی، ترتیب اسانید کتاب الکافی للشیخ الكلینی رحمه‌الله، مشهد ۱۴۱۴/۱۹۹۳؛ جعفر سبحانی، مصاحبه با آیت‌الله جعفر سبحانی، حوزه، سال ۸، ش ۱ و ۲ (فروردین - تیر ۱۳۷۰)؛ جواد علوی، آیت‌الله بروجردی در بروجرد، همان منبع؛ محمد فاضل لشکرانی، مصاحبه با آیت‌الله محمدفاضل لشکرانی، همان؛ خاناباا مشار، فهرست کتابهای چاپی عربی، تهران ۱۳۴۴ ش؛ اسماعیل معزی ملایری، جامع احادیث الشیعه فی احکام الشریعة، قم ۱۳۷۱-۱۳۸۳ ش؛ محمد واعظزاده خراسانی، زندگی آیت‌الله العظمی بروجردی و مکتب فقهی، اصولی، حدیثی و رجالی وی، تهران ۱۳۷۹ ش؛ همو، مصاحبه با حجة الاسلام والمسلمین محمد واعظزاده خراسانی، حوزه، سال ۸، ش ۱ و ۲ (فروردین - تیر ۱۳۷۰).

/ محمدکاظم رحمان ستایش /

الجامع الاحكام القرآن - تفسیر قرطبی

جامع الاسرار و منبع الانوار، کتابی در عرفان به عربی، تألیف سید رکن‌الدین حیدر بن علی بن حیدر حسینی آملی، عارف و مفسر شیعی قرن هشتم. این اثر را جامع الانوار، مجمع الاسرار و منبع الانوار، نیز نامیده‌اند (ع آملی، ۱۳۵۳ ش، ج ۱، ص ۹؛ کحّاله، ج ۴، ص ۹۱؛ آقابزرگ طهرانی، ج ۵، ص ۳۹، ۴۳). سیدحیدر آملی* در دوران کهنولت و در نجف تألیف آن را تمام کرد (ع آملی، ۱۳۶۸ ش، ص ۵؛ همو، ۱۳۵۳ ش، ج ۱، ص ۵۳۶)؛ بنابراین، به نظر می‌رسد که احتمال نگارش آن در ۷۵۲ (ع همو، ۱۳۶۸ ش، مقدمه کورین، ص سی و هفت)، در ۳۲ سالگی مؤلف، اشتباه باشد. سید حیدر جامع‌الاسرار را پس از رسائلی همچون منتخب التأویل، الأركان، الأمانة، و التنزیه نگاشته است (همان، ص ۳).

مؤلف در مقدمه جامع‌الاسرار (همانجا) انگیزه تألیف کتاب را درخواست جماعتی از برادران صالح و سالک ذکر کرده است مبنی بر اینکه وی کتاب جامعی مشتمل بر اسرار انبیا و اولیا و به ویژه اسرار توحید و اقسام و توابع و لوازم آن بنویسد و از حقایق، دقائق، نکته‌ها و رموز توحید پرده بردارد و بر اساس قاعده موحدان و محققان اهل‌الله و صوفیان و موافق با اصول و قواعد مذهب شیعه دوازده امامی، اصول و فروع و شعب و شبهات و شکوک و مغالطه‌های آن اسرار را بررسی کند، به نحوی که تنازع صوفیه و شیعه از میان برخیزد و در رفع اختلاف آنان، به کتاب دیگری احتیاج نباشد.

به گفته وی (۱۳۶۸ ش، ص ۶۱۰، ۶۱۲، ۶۱۶)، جامع‌الاسرار تکرار لفظی و معنایی ندارد و جامع‌الاسرار انبیا و اولیا به حسب